

JERZY RAJMAN

Pierwszy wiek miasta Limanowej

Limanowa, miasteczko położone malowniczo w Beskidzie Wyspowym, w widłach potoków Starowiejskiego i Mordarki, otrzymało prawa miejskie w 1565 r., nie należy zatem do miast starych. Cieszyło się jednak od dawna sporym zainteresowaniem historyków i doczekało się nawet monograficznego ujęcia pióra F. Bujaka. Większość ustaleń zawartych w jego pracy, a dotyczących początków Limanowej, została skorygowana w sposób nie budzący wątpliwości. Ks. B. Kumor wykazał, że kościół w Limanowej istniał już w 1513 r., a parafię zorganizowali szlacheccy właściciele wsi w latach dwudziestych XVI w. Z badań A. Wojsa, sięgającego do ksiąg ziemskich czchowskich, wynikało niezbicie, że Limanowa należy do osad z piętnastowieczną metryką, pojawiła się w źródłach w 1498 r., a istnienie stosunkowo gęstego osadnictwa w okolicach Limanowej w XIV–XV w. skłoniło tego autora do wysunięcia przypuszczenia, że powstanie wsi należy łączyć z działalnością poświadczanego około połowy XIV w. Wilmana, zasadzcy Mszany, przy czym za najstarszy ośrodek na terenie Limanowej uznał on Starą Wieś.

Z badań B. Kumora i A. Wojsa wynikało niezbicie, że Limanowa istniała już na co najmniej 70 lat przed uzyskaniem praw miejskich, a powstanie parafii nie było dziełem Achacego Jordana (jak sądzono od czasów F. Bujaka), lecz wcześniejszych od niego dziedziców Limanowej należących do rodziny Słupskich herbu Drużyna¹.

Ustalenia A. Wojsa zaakceptował zasadniczo F. Kiryk, sceptycznie traktując jedynie domysł o istnieniu Limanowej już w XIV w. Wykazał także, że przywilej lokacyjny Limanowa otrzymała będąc już w 1565 r. na pewnym etapie rozwoju gospodarczego i przestrzennego, jako ośrodek napływu osadników i lokalne centrum rzemiosła, którego liczebność ustalił na podstawie rejestru poborowego z 1581 r. na 43 warsztaty².

¹ F. Bujak, *Limanowa, miasteczko powiatowe w zachodniej Galicji. Stan społeczny i gospodarczy*, Kraków 1902, s. 8–12; B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, [w:] *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne w Polsce*, t. 8, 1964, s. 304; tamże, t. 9, s. 93; A. Wojs, *Początki Limanowej*, *Małopolskie Studia Historyczne*, t. 8, zesz. 3–4, 1965, s. 91–102; zob. W. Semkowicz, *Drużyna i Śreniawa. Studium heraldyczne*, „Kwartalnik Historyczny” 1900, t. 14, s. 211 i n.

² F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985, s. 124–126; zob. R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989, s. 231–2.

Nowe wyniki przyniosły badania J. Kurtyki, opublikowane w 1989 r. Autor wykazał, że w zapisce z 1489 r. zostały wymienione wśród dóbr po zmarłym Piotrze Słupskim herbu Drużyna osady Stara Wieś, Ilmanowa, Lipowe i Męcina, zauważył również, że zapiski o Limanowej z 1476 r. znajdowały się w jednej z nie zachowanych obecnie ksiąg ziemskich czchowskich. Wbrew dotychczasowym zapatrywaniom J. Kurtyka sądzi, że istniały w drugiej połowie XV w. dwa ośrodki noszące nazwę Ilmanowa – Ilmanowa Stara, czyli Stara Wieś, oraz Ilmanowa Nowa. Skrętnie zgromadzone wzmianki z ksiąg ziemskich czchowskich i grodzkich sądeckich pozwoliły mu na stwierdzenie, że Limanowa należała od około połowy XV w. do 1527 r. do rodziny Słupskich ze Słupia koło Szczyrzyca, potem przeszła w posiadanie Jordanów. Autor ten wprowadził do literatury bardzo interesujący przekaz źródłowy z 1527 r. poświadczający pretensje plebana Łososiny (Górnjej) do rzekomo filialnego kościoła w Limanowej. W części poświęconej sprawom gospodarczym i miejskim zamieścił pewien wybór zapisek z najstarszej księgi miasta Limanowej prowadzonej od 1565 r.³ Można zatem zaobserwować, że w miarę postępu badań nad dziejami Limanowej przesuwano jej początki w głąb XV w., co pozwoliło wreszcie stwierdzić, że osada ta powstała przed połową XV w. Nie posiadamy jednak przekazów źródłowych, które w sposób nie budzący wątpliwości pozwalałyby wiązać tę wieś z osadnictwem czernastowiecznym. Trudności w identyfikacji zapisek potęguje fakt, że istniała w Sądecczyźnie jeszcze jedna osada o nazwie Stara Wieś, a mianowicie w parafii Tęgoborze, na północ od Nowego Sącza⁴. Celem niniejszej rozprawy jest przedstawienie czynników, które wpłynęły na powstanie osady w widłach Mordarki i potoku Starowiejskiego i ukazanie rozwoju miasta Limanowej w początkowym okresie istnienia (do końca XVI w.). Do odrębnego opracowania pozostawiamy natomiast postulowane przez J. Kurtykę zagadnienie genezy własności Słupskich.

³ Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa Krakowskiego w Średniowieczu (SHG), cz. II, z. 1, oprac. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1989 (na okładce tego zeszytu błędnie wydrukowano wykaz autorów z Poznania), s. 163–168 (*Ilmanowa Nowa*) i s. 168–169 (*Ilmanowa Stara*); por. J. Rajman, *Tymbark i Limanowa. Początki miast w Beskidzie Wyspowym*, Studia Historyczne R. XXXVIII: 1995, z. 1, s. 3–21, który to tekst jest skróconą wersją niniejszego artykułu (napisanego w 1994 r.) wzbogaconą o analizę porównawczą procesów osadniczych Tymbarku. W 1997 r. ukaże się monografia Limanowej pod red. F. Kuryka, dla której opracowałem rozdział poświęcony początkom osadnictwa, zaś F. Leśniak zajął się rozwojem miasta od 1565 r. Autor ten zwrócił uwagę na kilka pomyłek w moich ustaleniach, za co mu niniejszym serdecznie dziękuję. W stosunku do artykułu *Tymbark i Limanowa* zmiany dotyczą pierwszej wzmianki o browarze, wzmianki o plebanie Adamie Joanniczu oraz identyfikacji zapisek z rejestru poborowego z 1581 r., zob. tej pracy przypisy 61, 79, 85.

⁴ Wzmiankowana w 1415 r. APKr. Księgi Ziemskie Czchowskie (cyt. Z.Cz.), t. 6, s. 69; J. Kurtyka, op. cit., s. 168, słusznie odrzuca identyfikację z Starą Wsią limanowską. Witowice i Stara Wieś odnotowane już w 1404, kiedy niejaka Hanka zastawiała je jako swe dobra dziedziczne Andrzejowi Chebddie z Tropia, ZCz. 1, s. 162. W 1417–1418 r. wzmiankowany Andrzej Czezuł (Czezułka) z Starej Wsi Witowicze, który sprzedał część swojej posiadłości Piotrowi z Wiatrowic, ZCz. 2, s. 199, 239. Leonard z Starej Wsi, mieszczanin Bobowej oraz Stanisław z Starej Wsi, odnotowani w księdze ławniczej Nowego Sącza, APKr. Dep. 49, s. 91–10 (r. 1488).

Limanowa znajduje się we wschodniej części Beskidu Wyspowego, na uboczu najstarszego i najważniejszego traktu handlowego w Kotlinie Sądeckiej przebiegającego wzdłuż brzegu Dunajca. Osadnictwo wiejskie w tej części Beskidu Wyspowego, mimo oddalenia od tego szlaku, miało odległą metrykę, udokumentowaną w niektórych przypadkach źródłami pisanymi nawet z początków XIII w. Stosunkowo wcześniej zostały skolonizowane dolinki lewobrzeżnych dopływów Dunajca, wzdłuż rzek Jastrząbka, Słomka, Gajduszowiec i Smolnik. Istnienie parafii w Przyszowej i Łukowicy jest bowiem poświadczane w latach 1325–1327, to zaś oznacza, że południowo-wschodnie stoki Beskidu Wyspowego, tereny nad Słomką, zostały zasiedlone przynajmniej w części najpóźniej na początku XIV w. Poświadczony w 1336 r. dziedzic Czcibor z Łukowicy, a pod koniec XIV w. Zbyszko z Przyszowej oraz liczne wzmianki z XV w. dają pewność, że wsie te były własnością rycerską, wiadomo również, że ich dziedzice byli także właścicielami praw patronackich kościołów parafialnych⁵. Własnością rycerską było również Stronie, o czym świadczy wzmianka z 1350 r. o dziedzicu Bernardzie i inne z XIV–XV w.⁶ Tereny położone na północny zachód od Łukowicy w kierunku Limanowej nie były zasiedlone aż do XVII w., bowiem jeszcze w 1618 r. wymieniono pod Łukowicą pola Młyńczyńska i Roztoka, na których powstały później wsie o tych nazwach⁷. W rękach rycerstwa pozostawał Świdnik⁸. Kolo Przyszowej powstała zapewne po 1280 r. wieś Długolęka, założona z inicjatywy klasztoru klarysek w Starym Sączu, stolica parafii

⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1–6, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913 (cyt. MV), t. 1, s. 143–146, 217; Czcibor: *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1–4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876–1905 (cyt. Mp.), t. 1, nr 205 i 208 oraz *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 1–8, wyd. S. Kuraś, I. Sulowska-Kuraś, Kraków-Wrocław 1962–75, (cyt. ZDM), t. 4, nr 919. Z Łukowicy pisali się Wojtasz, Jakusz i Dzierżko w 1387 r. ZDM 1, nr 185; Helena i Wojtasz w 1412, siostry Elżbieta i Anna w 1417: Z.Cz. 2, s. 62, 57, 40, 236; Sędziwój w 1444, ZDM 3, nr 687. W 1516 r. wzmiankowani Mikołaj i Paweł Gabańscy, właściciele Łukowicy, APKr. Księgi Grodzkie Sądeckie (cyt. GS), t. 1, s. 36–38, 89; patronat do kościoła św. Andrzeja, Archiwum Kurii metropolitalnej (AMetr.) rps AVCap. 1, s. 145. W Przyszowej dziedzic Zbyszko Jakusz w 1399 i 1418 r. *Antiquissimi libri iudicales terre Cracoviensis*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1884–86 (cyt. SP 8), nr 8790, 8880, 9739; APKr.Z.Cz. 2, s. 256; Michał, ib. s. 287; oraz w latach 1433–50, ZCz. 3, s. 82, 109, 194, 216, 218, ZCz. 4, s. 33, 91; Jan Radwan w 1429 r. ZCz. 3, s. 47; Wierzbęta zabity przez mieszczan z Nowego Sącza przed 1447 r. ZCz. 3, s. 281; por. J. Rajman, *Lubnia, zaginiona osada pod Nowym Sączem*, „Rocznik Sądecki” 1990, t. 19, s. 12–13; inny Wierzbęta w 1519 r. APKr. GS 1, s. 128–129; Długosz w *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 1–3, Kraków 1863–1864 (cyt. DLb.), t. 2, s. 301 odnotował w Przyszowej rycerzy herbu Janina; prawo patronatu poświadczą AMetr. *Acta officialatus Cracoviensis* (cyt. OK), t. 3, k. 30.

⁶ ZDM 1, nr 62; Dzierżaw, Mikołaj w latach 1404–17; APKr. ZCz. 1, s. 135, 138, 244, ZCz. 2, s. 8, 127, 226; AMetr. OK 4, s. 76; Piotr Stroński ze Stronia wzmiankowany w 1516 r. APKr. GS 1, s. 14.

⁷ AMetr. AVCap. 39, s. 127.

⁸ W 1404 r. w posiadaniu Dzierżawy z Jadamwoli jako jego dobra dziedziczne, APKr. ZCz. 1, 2, 138, w 1517 r. Piotr Stroński zapisał Andrzejowi Pielszowi pewne sumy na Stroniu, w 1518 r. jako dziedzic Świdnika występuje Stanisław Kędziorka, GS 1, s. 35, 76.

poświadczonej w 1326 r.⁹ Do wsi powstałych dopiero w XIV w. zaliczymy Trzetrzewinę, bowiem w 1353 r. król Kazimierz zezwolił braciom Piotrowi i Domasławowi na wykarczowanie 25 łanów w lesie „Citrzenina” w celu osadzenia wsi na prawie niemieckim¹⁰. Prawdopodobnie czternastowieczna jest również geneza Kaniny, wzmiankowanej po raz pierwszy w 1401 r. jako wieś lokowana na prawie niemieckim, a w 1420 r. jako stolica parafii obejmującej (według danych z XVI w.) Kaninę, Siekierczynę, Wysokie i Pustą Wołę (obecnie Wola Brzezińska). Wsie te istniały z pewnością już w początkach XV w.¹¹, zaś w 1423 r. wzmiankowana jest ponadto wieś Janina jako własność Michała Wierzbiety herbu Janina, dziedzica Przyszowej. Lokalizuje się ją na terenie obecnej Siekierczyny, śladem po niej jest zalesione wzgórze Janina, na którym znajdowało się stare grodzisko. Był także w tej zaginionej wsi kościół parafialny, wzmiankowany jako opustoszały, podobnie jak cała wieś, w 1560 r.¹² Być może jego dotyczy zapiska z 1489 r., która poświadcza jakąś kaplicę (oratorium) na cmentarzu kościoła w Janinie¹³. Kanina stanowiła początkowo własność Gryfitów z Bobowej, a od schyłku XV w. dziedziców Przyszowej. Inne wsie w tej parafii również należały do rycerstwa¹⁴.

Ustalenie metryki takich miejscowości, jak Kanina, Wysokie i Trzetrzewina ma duże znaczenie, bowiem droga publiczna z Nowego Sącza do Krakowa, przebiegająca przez te wsie, została poświadczona dopiero w 1534 r., jednak biorąc pod uwagę, że położone przy niej osady istniały już na przełomie XIV i XV w., możemy cofnąć funkcjonowanie tego traktu do XV w., może nawet do początków tego stulecia¹⁵.

Jaką inną drogę publiczną, której fragment przebiegał między wsią Męcina a pobliskimi Micakami, odnotowano w 1607 r.¹⁶ Męcina była stolicą parafii św. Antoniego odnotowanej już w 1325–1327 r., w tym przypadku mamy do czynienia również z starym osadnictwem rycerskim¹⁷. Przy wspomnianej w 1607 r. drodze

⁹ MV I, s. 144; nie występuje w wykazie dóbr klasztornych z 1280 r.; zob. F. Kyrk, *Zarys dziejów latyfundium starosądeckiego*, [w:] *Historia Starego Sącza*, pod red. H. Barycza, Kraków 1979, s. 177.

¹⁰ ZDM I, nr 75; soltys Jakub wzmiankowany w 1389 r., Akta Grodzkie i Ziemskie, t. 9, Lwów 1906, nr 4.

¹¹ APKr.ZCz. 2, s. 24; J. Laberschek, *Kanina*, SHG II, z. 3, 1991, s. 419–20.

¹² Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Janina*, SHG II, z. 2, 1989, s. 209–210.

¹³ AMetr. Acta Episcopalia Cracoviensia (cyt. Ep.), t. 4, k. 28; pleban w Kaninie pobierał dziesięciny z Janiny jeszcze w 1807 r., czyli zapewne wieś tę odbudowano, AVCap. 25, s. 91–92.

¹⁴ SHG II, z. 3, s. 419–420; o prawie patronatu nie wykorzystane zapiski w AMetr. Ep. 7, k. 120v–121 i AVCap. 1, k. 145–145v; pleban Jan z Wysokiego (1520), ib.k.6, pleban Bernard zmarł przed 1541, APKr.Dep. 55, s. 23 W 1523 r. jako właściciel Wysokiego występuje Sebastian Wielogłowski, GS 1, s. 285–6, Kanina była w tym czasie w rękach Jakuba Wierzbiety z Przyszowej, który wziął w dzierżawę przed 1526 r. także Wysokie, GS 1, s. 270, 330, 369, GS 2, s. 12.

¹⁵ Zob. w tym artykule s. 26.

¹⁶ AMetr.AVCap. 25, s. 111: „ad partem sintram viae publicae, que itur ad villam Micaki”.

¹⁷ MV I, s. 143–146; w posiadaniu rodziny Krystyna z Mikłuszowic w 1367 r. Mp. I, nr 292, inni właściciele zob. *Dokumenty Sądu Ziemskiego Krakowskiego 1302–1453*, wyd. Z. Perzanowski, Kraków 1971, nr 189; APKr. ZCz. 7, s. 27; F. Piekosiński, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, t. 2,

znajdowała się także wieś Piszczowa, poświadczona jako stolica parafii św. Jana Chrzciciela w 1336 r. i będąca własnością królewską. Wieś ta powstała prawdopodobnie w wyniku kolonizacji prowadzonej przez mieszczan nowosądeckich nie później niż na początku XIV w.¹⁸

Jak wynika z tego szkicowego przeglądu, południowo-wschodnie okolice Limanowej były objęte osadnictwem (w większości rycerskim) i organizacją parafialną już w początkach XIV stulecia. W tym okresie istniały parafie w Łukowicy, Przyszowej, Długolące, Męcinie i Piszczowej, w wyniku kolonizacji czternastowiecznej powstała parafia w Kaninie.

Na terenach sąsiadujących z Limanową od północy stosunkowo gęsta sieć parafii istniała również już w początkach XIV w. Rejestr świętopietrza z 1325–1327 r. odnotował parafie w Szczyrzycu (poświadczoną po raz pierwszy w 1238 r. i identyfikowaną z kościołem w Górze św. Jana), Łososinie, Skrzydlniej (Jako Stary Rudel), Woli Skrzydlnskiej (Nowy Rudel), Żegocinie, a w 1346 r. w Wilkowisku¹⁹. W niektórych rejonach północnego obrzeża Beskidu Wyspowego osadnictwo sięga początkami okresu wczesnośredniowiecznego. Zwrócimy tu uwagę na grodzisko w Poznachowicach Górnych oraz na teren noszący nazwę Szczyrzyc, pod którą kryła się zarówno Góra św. Jana, jak i znana powszechnie siedziba klasztoru cystersów przeniesionego tu około 1244 r. z Ludźmierza. Przed 1234 r. Szczyrzyc (lub lepiej Szczyrzyce) należał do wojewody krakowskiego Teodora Gryfity²⁰. Mimo fundacji opactwa cystersów w Szczyrzycu przetrwały w pradawnej parafii szczyrzyckiej wsie będące nadal własnością rycerstwa. Reliktem włości Gryfitów były w połowie XIII w. Abramowice, wzmiankowane w 1254 r. jako dziedzictwo synów wojewody Marka²¹. Większość z nich przejęło z czasem na własność opactwo cysterskie, w rękach rycerstwa utrzymała się np. Słupia, której dziedziców, pieczętujących się herbem Drużyna, notują źródła od końca XIV w.²²

Zapewne stare osadnictwo rycerskie związane z rodem pieczętującym się herbem Szarza reprezentuje Skrzydlna nad Stradomką, stolica wielowioskowej parafii św. Mikołaja poświadczona w 1325 r.²³ oraz Szyk, jednowioskowa siedziba parafii

Kraków 1896, s. 255 sądził nawet, że Męcina była nowym gniazdem rodu Wrszowców zbiegłych z Czech do Polski w 1108 r.; wieś lokowana na prawie niemieckim przed 1387 r. ZDM 1, nr 185.

¹⁸ MV 1, s. 384; zob. W. Kuhn, *Einige Sonderformen schlesischer Ortsnamen*, [w:] tegoż, *Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte*, München 1971, s. 156, 158.

¹⁹ MV 1, s. 126, 124, 144, 197; MV 2, s. 187.

²⁰ SHG I, z. 4, 1986, s. 830–831 (F. Sikora, *Góra św. Jana*), ZDM 4, nr 873; S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu 1238–1382*, RAUh, t. 41, 1902, s. 1–76.

²¹ Mp. 1, nr 40.

²² Piotr i Paszko poświadczeni w 1388 r., *Wyinki z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej (1388, 1389, 1390)*, wyd. A.Z. Helcel, Warszawa 1856, nr 123, 311; inni odnotowani w APKr. ZCz. 1, s. 48a, 51, ZCz. 2, s. 303, 305, 317, 324; DSZ nr 227; APKr. GS 1, s. 264, 374; AMetr. Ep. 19, k. 248v; zob. W. Semkowicz, *Drużyna i Śreniawa*, s. 211 i nast.

²³ MV 1, s. 124; w 1364 r. wzmiankowani są Andrzej i Stanisław Ratoldowie, ZDM 4, nr 976 b, w 1440 Ratold, Mp. 4, nr 1375, w 1501 r. Jan Ratold syn Ratolda i Andrzej Ratold, APKr. Księgi Grodzkie Krakowskie inscript. 28, s. 7, 20, zob. także ZDM 1, nr 269, 275 i ZDM 5,

powstałej przed 1373 r.²⁴ Kościół parafialny pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża św. w Nowym Rybiu jest wzmiankowany dopiero w 1503 r.²⁵, ale wsie wchodzące w skład tej parafii mają znacznie starszą metrykę²⁶.

Można zatem stwierdzić, że początki osadnictwa w rejonie Szczyrzyca i Skrzydłnej wyprzedzają w czasie moment fundacji opactwa cystersów, w XIV w. tereny te były już skolonizowane i objęte organizacją parafialną. O znacznym zaawansowaniu rozwoju gospodarczego i demograficznego świadczą dwie próby lokacji miejskich, a mianowicie w Górze św. Jana w 1416 r. oraz w Skrzydłnej w 1424 r.²⁷

W XIII w. osadnictwem została objęta częściowo dolina Łososiny, o czym świadczy nadanie klasztorowi klarysek w Starym Sączu w 1280 r. wsi Strzeszyce. Klasztor rozwinął intensywną działalność kolinizacyjną w dolnym biegu rzeki²⁸.

Łososina Górna, sąsiadująca od północnego-zachodu z późniejszą parafią limanowską, została odnotowana jako stolica parafii już w 1325 r., być może dziedzica tej właśnie wsi. Benedykta syna Wojслава, poświadczył dokument z 1304 r.²⁹ Kościół łososiński pod wezwaniem Wszystkich Świętych pobierał dziesięciny z wsi

nr 1219; dziedziców herbu Szarza w innych wsiach tej parafii wymienia DLb. 2, s. 149–150; o Jodłowniku, SHG II, z. 2, s. 333–338; prawo patronatu należało do Ratoldów, AMetr. Ep. 3, k–98–99.

²⁴ BPAN, rps 8564, t. 2, k. 3; Jan z Szyku wymieniony w 1408 r., ZDM 5, nr 1219; zob. *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968 (cyt. LR), s. 202.

²⁵ AMetr. Ep. 3, k. 213; w falsyfikacji datowanym na 1365 r. jako fundator tego kościoła występuje Spytek Jordan, zob. B. Kuźmor, *Nie znane falsyfikaty Stanisława Morawskiego*, Małopolskie Studia Historyczne 2, 1959, z. 2–3, s. 118–120.

²⁶ Stare Rybie wzmiankowane w 1364 r. jako własność Rafała z Kostrzy, ZDM 4, nr 972; Jeszko Ripsky (z Rybia) odnotowany w 1387, ib., t. 1, nr 185; Zbigniew z Rybia, ZCz. 2, s. 309, 261, lata 1431–32 Jan z Rupniowa, ZDM 5., nr 1219, ZDM 8, nr 2442; pleban Stanisław usiłował w 1506 r. ściągnąć missalium z Rupniowa i Piekielka, AMetr. OK 21, k. 304, w 1541 r. Jan Rupniowski dziedzic Rupniowa, Kisielówki i Piekielka oraz Jan Rupniowski z Rupniowa zaprezentowali na stanowisko proboszcza Jakuba Lubomirskiego, Ep. 19, k. 112, 264.

²⁷ ZDM 6, nr 1807, ZDM 7, nr 1974; F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, t. 28, z. 3, s. 374 i nast.; o działalności Ratoldów w Mszanie zob. ostatnio F. Sikora, *Mszański zespół osadniczy w średniowieczu*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza, Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w 60-tą rocznicę urodzin*, Kraków 1993, s. 134 i nast.

²⁸ Ten fragment okolic Limanowej pomijamy, zob. A. Rutkowska-Plachcińska, *Sądeckczyzna w XIII i XIV wieku. Przemiany gospodarcze i społeczne*, Wrocław 1961, s. 61, 78.

²⁹ MV 1, s. 126, 197; Mp. 1, nr 134 i ZDM 1, nr 15; według A. Bonieckiego, *Herbarz Polski*, t. 16, Warszawa 1913, s. 29 pieczęć dziedzica Łososiny z 1304 r. przedstawia prototyp herbu Strzeżmiej; ojciec Benedykta z Łososiny jest identyfikowany przez A. Bonieckiego z Witkiem, kasztelanem sądeckim w 1243 r. i właścicielem Łącka, a przez A. Rutkowską-Plachcińską, op. cit., s. 61, również z Witkiem, od którego miała wziąć początek wieś Witowice leżąca u ujścia Łososiny do Dunajca, w tym przypadku chodziłoby tu o Łososinę Dolną, gdzie DLb. 2, s. 242 notuje dziedzica Wiernka herbu Janina. W 1400 r. Jarosław z Łososiny przyznał jakiemuś Wiernkowi połowę dziesięciny, APKr. ZCz. 1, s. 7 (Ibidem, s. 5, 45, 79, 119, 187 tenże Jarosław oraz jego żona Jachna i córka Świętochna). W Łososinie Górnej siedzieli w XV w. Słupscy, DLb. 2, s. 182, w 1402 r. wieś wymieniono jako własność Piechny, APKr. ZCz. 1, s. 53.

Zbigniew, Laskowej, Walowej Góry i Pasierbca, a o prawie patronatu mamy bardzo ważną zapiskę z 1523 r. Jako kolatorzy i patroni kościoła w Łososinie wystąpili wówczas bracia Stanisław, Piotr i Marcin Lasoccy z Lasocic i Łososiny, Jan Laskowski dziedzic Laskowej i Młynnego, bracia Jan, Mikołaj, Stańisław i Jakub Słupscy z Limanowej, Jakub i Mikołaj Rupniowscy z Rupniowa i Łososiny oraz Mikołaj Wielopolski ze Stadnik, Anna Janowska ze Szczuczyc, Janusz z Mostowa (kolo Słupi), Stanisław Lubomirski z Lubomierzy i Zbigniew Łopka ze Zbigniewa³⁰. Prawa patronackie posiadało zatem aż 17 dziedziców, wśród których szczególną uwagę zwracają Lasoccy, Laskowscy, Rupniowscy i Słupscy, zaliczani przez W. Semkowicza do rodu Drużynnitów (podobnie jak Lubomirscy, Łapkowie, Mstowscy i Wieruscy)³¹. Mielibyśmy tutaj więc aż 8 spokrewnionych ze sobą rodzin, co każe się domyślać, że siedziały one na tych terenach prawdopodobnie jeszcze przed powstaniem kościoła parafialnego w Łososinie, który był zapewne ich rodową fundacją.

Wieś Dobra była stolicą parafii około połowy XIV w., skoro wiadomo, że w 1361 r. rycerze Marek ze Skrzydlnej, Zawisza z Jodłownika, Mikołaj z Raciborzan, Arnold z Kostrzy i Stanisław z Topoli uposażyli ufundowany na nowo kościół parafialny św.św. Szymona i Judy³². W 1402 r. niejaka Piechna zrzekła się na rzecz Stanisława z Lusławic swoich dóbr dziedzicznych, na które składały się m.in. wsie Dobra, Słopnice, Laskowa, Mlynne i Łososina (Górna)³³. W jej włości znajdowały się zatem aż trzy kościoły parafialne, najstarszy w Łososinie, w Dobrej fundowany na nowo w 1361 r. oraz w Słopnicy wzmiankowany dopiero w 1450 r.³⁴

Pobieżny przegląd wzmianek źródłowych, mimo że daleki od kompletności i nie wyczerpujący zagadnienia początków osadnictwa we wschodniej części Beskidu Wyspowego, daje nam jednak pewność, że Limanowa i wsie wchodzące w skład jej parafii powstały wśród dobrze rozwiniętego już w XIV w. osadnictwa wiejskiego. Jego postępy możemy śledzić dzięki metrykom kościołów parafialnych, poczynając od najstarszego w Szczырzycu, poprzez odnotowane w początkach XIV w. kościoły w Skrzydlnej i Woli Skrzydlńskiej, Żegocinie, Łososinie Górnej, Męcinie, Przyszowej, Łukowicy i Długolęce, nieco późniejsze (ok. 1335-połowa XIV w.) w Dobrej, Pisarzowej i Szyku, po zorganizowane w początkach XV w. parafie w Janinie i Słopnicy, a skończywszy na kościele w Nowym Rybiu z końca XV w. Sieć osadniczą uzupełniały lokacje na surowym korzeniu, jak wspomnianej już Trzetrzewiny

³⁰ LR s. 334; AMetr.Ep.9, k. 42–42v.

³¹ W. Semkowicz, op. cit., s. 211 i nast.

³² BJ rps 5378, s. 161–162, gdzie dziedzic Kostrzy odnotowany jako Arnoldus, w SHG I, z. 3, odczyt za drukowaną kopią Stonoltus, ib., s. 574 przyp. 2 dopuszcza się emendację na Ratoldus.

³³ ZCz. 1, s. 53.

³⁴ AMetr.OK 1, k. 114, chodzi tu o Słopnice szlacheckie (była także część królewska); Jan ze Słopnicy wzmiankowany w 1418 r. APKr.ZCz. 2, s. 259, Laskowa w posiadaniu Klemensa z Kędzierzyna w 1420 r. ib., s. 328. Mlynne przed 1430 r. lokowane na prawie niemieckim (Piotrawia soltyńska de Mlinne), APKr.GK 4, k. 19.

oraz miasta Tymbarku, założonego w 1353 r. na obszarze 100 łanów nad rzeką Łososią³⁵.

W XIV w. osadnictwo nad górą Łososią ulegało zatem zagęszczeniu, a powstanie parafii w Słopnicy (przed 1450 r.) oznacza, że i ten górzysty teren został na trwale zasiedlony. Na południowy wschód od Limanowej siecią parafialną zostały objęte wysoko położone tereny Przyszowej i Łukowicy przed 1325 r., a Kaniny przed 1421 r. Wieś parafialna Pisarzowa powstała na wąskiej trasie wciśniętej między brzeg Smolnika a potężny masyw Wielkiej Góry (dopiero koło Męciny dolina Smolnika rozszerza się). Warunki osadnicze Pisarzowej, Kaniny i Słopnicy są na pewno trudniejsze niż w przypadku Limanowej, tymczasem ta ostatnia miejscowość pojawiła się w źródłach najpóźniej z wszystkich wymienionych przez nas dotychczas wsi.

Późne są również wzmianki o wsiach wchodzących w skład parafii limanowskiej, w 1448 r. dowiadujemy się, że Bartłomiej ze Zręczyc kupił Mordarkę, którą odnotowano następnie w 1486 r. jako własność Mikołaja i Bartłomieja Skarbków ze Zręczyc³⁶. Wzmianka o soltysie mordarckim Pawle z 1511 r. wskazuje, że wieś tę przeniesiono na prawo niemieckie zapewne w XV w.³⁷ Dziedzic Sowlin Paszko z żoną Małgorzatą pojawił się w źródłach już w 1421 r. przy okazji sporu z Zbigniewem z Rybia, a w 1486 r. wieś ta była w posiadaniu wspomnianych już Skarbków ze Zręczyc³⁸. Limanowa, Stara Wieś, Lipowe i Jabłoniec należały w tym czasie do rodziny Słupskich, zatem w obrębie parafii limanowskiej przebiegał podział własnościowy między Słupskich a Skarbków. Utrzymał się on jeszcze w pierwszej ćwierci XVI w., bowiem w latach 1525–1527 poświadczony jest kilkakrotnie Jan Siestrzeniec dziedzic Mordarki wraz z sołectwem, Sowlin i części Łososiny (wraz z częścią prawa patronatu do tamtejszego kościoła), po nim i po Słupskich całość okręgu parafialnego Limanowej przejął w 1527 r. Achacy Jordan z Zakliczyna³⁹.

Zwraca się w literaturze uwagę, że Limanowa powstała przy drugorzędnym trakcie z Krakowa do Nowego Sącza, toteż ustalenie metryki tej drogi ma dla kwestii początków Limanowej duże znaczenie. Do Tymbarku dochodziła droga z Krakowa przez Dobczyce (tu cło na Rabie pobierano zapewne już w XIII w., a dowodnie w 1359 r.)⁴⁰. Lokowany w 1353 r. Tymbark musiał posiadać także jakieś połączenie z Nowym Sączem, biegnące przez okolice Limanowej, a następnie Kaninę, Wysokie i Trzetrzewinę, by dotrzeć do Chelmca u przedmieść Nowego Sącza. W Chelmcu karczma wzmiankowana jest w 1296 r., a zważywszy na to, że wieś ta jest położona na lewym brzegu Dunajca, po przeciwnej stronie niż Nowy Sącz, jej istnienie możemy wiązać z obsługiwaniem kupców i podróżnych przybywających

³⁵ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji*, s. 249 i nast. słusznie odrzuca pogląd, jakoby parafia w Tymbarku istniała już w 1349 r.

³⁶ APKr.ZCz.5, s. 155 i 104.

³⁷ APKr.Dep.50, s. 233.

³⁸ APKr.Z.Cz.2, s. 382; Z.Cz.5, s. 104; zob. A. Wojs, *Początki*, s. 98.

³⁹ APKr. Księgi Ziemskie Krakowskie (ZK), t. 27, s. 276–279; GS I, s. 316.

⁴⁰ S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów*, s. 31.

do miasta od strony Tymbarku (główny trakt z Krakowa wpadał do Nowego Sącza po prawej stronie Dunajca, z Wicłogłów)⁴¹.

Droga publiczna przebiegająca przez Limanową i Kaninę do Nowego Sącza jest wzmiankowana, jak już wspominaliśmy, dopiero w 1534 r.⁴² W 1599 r. toczyła się przed sądem grodzkim sądeckim sprawa przeciwko mieszczaninowi limanowskiemu Krzysztofowi o to, że napadł na komornika królewskiego Stefana Trębacza i wyrzucił mu sanie w Chelmcu na drodze publicznej, którą z Sącza do Krakowa jeżdżą⁴³. W 1592 r. odnotowano dom szlachcica Jana Bołęckiego w Limanowej, narożny, przy drodze do Nowego Sącza⁴⁴. Z 1620 r. pochodzi zapiska o drodze publicznej do Krakowa, która przebiega przez Limanową i koło karczmy w Łososinie⁴⁵. Funkcjonowanie tego gościńca jest zatem dobrze poświadczane w XVI–XVII w., co nie oznacza jednak, że wcześniej go nie było. Łososina Górna była stolicą parafii przed 1325 r., a Chelmiec posiadał znaną nam już karczmę pod koniec XIII w. Być może te dwa punkty wyznaczają metrykę tego odcinka interesującego nas traktu. Położone przy nim wsie Kanina i Wysokie istniały z pewnością już około 1400 r. O metryce tego traktu daje ważne informacje rozplanowanie Limanowej doskonale czytelne na najstarszym planie katastralnym z 1845 r.⁴⁶ Na jego podstawie można wyróżnić dwie fazy rozbudowy Limanowej: młodszą, związaną z lokowaniem miasta w XVI w. przy rynku, oraz starszą osadę powstałą wzdłuż osi drogi sądecko-krakowskiej. Nie istniała wówczas zabudowa na terenie położonym za rzeką Starowiejską w kierunku Lipowego (las bukowo-jodłowy w Starej Wsi jest poświadczony jeszcze w 1615 r., wcześniej zaś wspominaliśmy, że na południe od Starej Wsi rozciągały się w XVII w. pola)⁴⁷.

Pola mieszczan limanowskich leżące przy drodze na Nowy Sącz nazywano jeszcze w 1845 r. Przy Gościńcu. Powstanie Starej Wsi i Limanowej ma zatem ścisły związek z traktem krakowsko-sądeckim. Można także powiedzieć, że uwidoczniony na wspomnianym planie katastralnym układ ruralistyczny wytworzył się nie później niż około połowy XV w., gdyż najstarsze zapiski o Limanowej, nie zachowane do dziś, pochodziły z 1476 r.⁴⁸

⁴¹ Mp.2, nr 532; zob. J. Rajman, *Osadnictwo okolic Nowego Sącza i kształtowanie się strefy podmiejskiej (XIII–XV w.)*, [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, t. 1, pod red. F. Kuryka, Warszawa-Kraków 1992, s. 58; przebieg dróg według *Lustracji dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyrozumska, Wrocław 1971, s. 32–35; zob. zwłaszcza B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI w.*, Wrocław 1977, s. 86 przyp. 550.

⁴² Fakt ten ustalił J. Kuryka, op.cit., s. 164, 168.

⁴³ APKr.GS 108, s. 551.

⁴⁴ APKr.Dep. 94 (Księga miejska Limanowej), s. 61.

⁴⁵ APKr.GS 115, s. 298–299.

⁴⁶ APKr. Kataster Nowy Sącz, nr 236; plan ten reprodukowany w artykule K. Kuśnierza, *Wybrane zagadnienia formowania placów miejskich w południowej Małopolsce w XVI i XVII wieku*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza*, s. 191 (w niniejszym artykule wnioski opieramy na obserwacji oryginału).

⁴⁷ APKr.GS 113, s. 1020.

⁴⁸ J. Kuryka, op.cit. s. 167, przyp. 3.

Z materiału dotyczącego stosunków własnościowych zgromadzonego przez J. Kurtykę wynika, że do Piotra Słupskiego należały przed 1489 r. Ilmanowa, Stara Wieś oraz Lipowe i Męcina, natomiast w zapisce z 1490 r. wymieniono Ilmanową Nową i Starą. Wśród dóbr rodziny Słupskich odnotowano Ilmanową Nową i Starą Wieś. W początkach XVI w. zapisywano Ilmanową Nową i Starą, zaś zapiski z lat 1524–1528 poświadczają używanie nazwy Stara Wieś Ilmanowa⁴⁹. Na tej podstawie J. Kurtyka doszedł do wniosku, że Stara Wieś jest tożsama ze znaną ze źródeł Ilmanową Starą, a nazwą Ilmanowa określano pod koniec XV w. zarówno Starą Wieś, jak i powstałą obok, za potokiem Jabłonieckim, osadę, z której rozwinęło się późniejsze miasto lokacyjne.

Z poglądem tym w zasadzie należałoby się zgodzić, ale trzeba zauważyć, że w najstarszym zachowanym przekazie (1489) wyszczególniono osobno Ilmanową i osobno Starą Wieś. Nazwa Stara Wieś wydaje się być starszą niż Ilmanowa, tę ostatnią możemy wiązać z jakimś Hilmanem lub Wilmanem, zapewne zasadzą wsi na prawie niemieckim⁵⁰. Zwrócimy także uwagę na zapiskę z protokołu powizytacyjnego z 1596 r., w którym została odnotowana osada o nazwie Rzeki (lub Rzeka). W protokole z 1608 r. czytamy, że pleban limanowski pobierał dziesięciny od 6 kmieci w Starej Wsi oraz „in eadem villa vulgariter Rzeka dicta” od 14 kmieci dziesięcinę pieniężną⁵¹. Dość odległą, ale ciekawą reminiscencję tego nazewnictwa stanowi plan katastralny, na którym potok Starowiejski opływający Limanową od zachodu zaznaczono jako „Rzeka Stara Wieś”. Osadę Rzeka należy zatem lokalizować na terenie Starej Wsi lub nawet utożsamiać z nią. Warte podkreślenia jest i to, że była to w XVI w. spora osada, skoro 14 kmieci płaciło dziesięcinę.

Przytoczymy teraz dłuższy fragment z protokołu powizytacyjnego z końca XVI w. – występuje w nim wyraźne rozróżnienie między Starą Wsią a Starą Ilmanową. Pleban pobierał „decimam manipularem a duodecem cmetonibus ex Antiqua Villa et duabus hortulanis, ex quibus sex tantum agris cmentonum decimatur, sex autem cmetonum agri et duae hortulaniae curiae sunt asscriptae. Et ex illis nulla decima solvitur. Item ex duobus laneis cmetonalibus antiquae Ilmanova, qui sunt divisi inter oppidanos, decimam manipularem, que decimatur verum pars agrorum limitibus est alienata”⁵². Dochody plebańskie obejmowały zatem w tym przypadku dziesięcinę snopową od 12 kmieci w Starej Wsi, przy czym 6 kmieci przejął dwór i oni nic nie płacili. W Starej Limanowej pleban pobierał dziesięcinę z dwu łąnów kmiecych podzielonych na ogrody mieszczańskie. Sądzymy, że jest tu mowa o dwu różnych jednostkach osadniczych: Starej Wsi i Starej Ilmanowej, a wskazuje na to nie tylko rozróżnienie obu tych terytoriów dziesięcinnych, ale i to, że w przypadku

⁴⁹ Ibidem, s. 164.

⁵⁰ M. Karaś, *O nazwie miejscowej Limanowa*, *Małopolskie Studia Historyczne* 1965, 8, z. 3–4, s. 83–89.

⁵¹ AMetr. AV 5, s. 469–475.

⁵² AMetr. AVCap. 5, s. 21; jako poświadczenie dwu różnych osad odczytuje to miejsce również W. Urban, *Przepływ ziemi między chłopami a folwarkiem w Małopolsce u schyłku XVI w.*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, Lublin 1987, s. 119 n.

Starej Wsi jest mowa o knieciach, natomiast przy Starej Ilmanowej tylko o lanach kniecych podzielonych między mieszczan, w czym można dostrzec ślad stosunków charakterystycznych dla wsi, ale zatartych w wyniku lokacji miasta.

Kolejną zagadką jest zapiska z 1574 r. w limanowskiej księdze miejskiej o sporze między Marcinem z Sowlin a Wojciechem Wągródką ze Starego Miasta⁵³. Niestety nie posiadamy innych przekazów, które mogłyby służyć objaśnieniu, o jakie Stare Miasto tutaj chodzi i czy jest to jakaś część Limanowej. Z dotychczasowych badań wynika, że najstarszym ośrodkiem na terenie obecnej Limanowej była Stara Wieś, odnotowana równocześnie z Limanową w 1489 r. Limanowa lub raczej Ilmanowa powstała na północ od Starej Wsi, za potokiem Jablonica (jest on zaznaczony na planie katastralnym wraz z mostem, prowadziła do niego ulica zwana w XVI w. Ku Dworowi). Osada o nazwie Ilmanowa dzieliła się na dwie części, czego śladem jest występowanie w źródłach Starej i Nowej Ilmanowej. Zapewne Stara Ilmanowa graniczyła przez potok Jablonica z Starą Wsią i być może to sąsiedztwo było przyczyną, że i Starą Wieś nazywano niekiedy Starą Ilmanową. Sama nazwa Ilmanowa, pochodząca zapewne od imienia zasadzcy, wskazuje, że metrykę tej osady należy wiązać z kolonizacją na prawie niemieckim. Proces ten dokonał się na terenie Limanowej nie później niż około połowy XV w. Nie jest wykluczone, że odnotowane w 1574 r. Stare Miasto należy utożsamiać z Starą Ilmanową, nie potrafimy jednak stwierdzić, czy odzwierciedla ono jakąś wcześniejszą niż ta w 1565 r. próbę założenia miasta.

Powstanie przedmiejskiej Limanowej miało ścisły związek, co widać na planie katastralnym, z przebiegającą tędy odnogą traktu krakowsko-sądeckiego i oddziaływaniem gospodarczym Nowego Sącza, czego efektem było stosowanie w Limanowej, dowodnie w 1529 r., sądeckiej miary zbożowej⁵⁴. Z tych ogólnych przesłanek możemy wysnuć wniosek, że Ilmanowa (dzieląca się na Starą i Nową) powstała w połowie XV w. Zbyt duża luka czasowa nie pozwala wiązać z jej powstaniem osób działających w połowie XIV w., raczej przyjąć trzeba, że zagadkowy Wilman to postać z połowy XV stulecia⁵⁵.

Jeżeli słuszne jest założenie, że Ilmanowa jest młodsza niż Stara Wieś, to ta ostatnia musiałaby istnieć już w pierwszej połowie XV w. W rachunkach mieszczan krakowskich jeżdżących w interesach do Nowego Sącza znajdujemy pod 1402 r. informację o wydatkach związanych z postojem „in Antiqua Villa”, możliwe jednak, że zapiska ta dotyczy Starej Wsi nad Dunajcem koło Tęgoborza, przez którą przebiegała główna droga krakowsko-sądecka⁵⁶.

⁵³ APKr.Dep. 94, s. 14.

⁵⁴ Zob.LR, s. 339.

⁵⁵ W 1430 r. występuje wójt bocheński Wilam (czyli chyba Wilman), APKr. GK 4, s. 145, w latach 1463–1475 również Wilam wójt bocheński (być może ten sam) oraz Jan Wilam z Bochni, ZK 16, s. 461, ZK 17, s. 440, w 1500 r. poświadczona została Zofia Wilamowa wójtowa bocheńska, OK 21, s. 8 oraz Elżbieta wdowa po Stanisławie Wilamowskim wójcie, s. 87, ale czy ów Wilam miał coś wspólnego z powstaniem Ilmanowej, nie możemy jeszcze teraz stwierdzić.

⁵⁶ APKr.Rps 1594, s. 37; zob. *Lustracja dróg*, s. 32–35.

Trudne do uchwycenia są również początki organizacji parafialnej na terenie Limanowej. W księdze ławniczej Nowego Sącza odnotowano pod 1510 r., lecz niestety bez bliższych danych, plebana „de Antiqua Villa”⁵⁷, co na pewno nie ma nic wspólnego z Starą Wsią koło Tęgoborza, ponieważ nie było tam kościoła. W Starej Wsi limanowskiej również nie jest on znany, ale już w 1513 r. czytamy, że wikary w Limanowej wywiązał się z opłat⁵⁸, a wcześniej podkreślaliśmy, za ustaleniami J. Kurtyki, że nazwę Ilmanowa rozciągano również na Starą Wieś, co pozwala przyjąć, że cytowana zapiska z 1510 r. dotyczy najstarszego kościoła limanowskiego znajdującego się w Starej Wsi.

Znany jest również akt sporu z 1527 r. między plebanem limanowskim Janem z Olkusza a Feliksem z Rajbrotu plebanem w Łososinie Górnej, który twierdził, że kościół w Limanowej jest filialny wobec fary lososińskiej. W tym czasie prawo patronatu należało jeszcze do znanych nam Mikołaja, Jakuba i Stanisława Słupskich, którzy byli także współwłaścicielami praw patronackich do kościoła w Łososinie⁵⁹. Kolejny dziedzic Limanowej Achacy Jordan z Zakliczyna inkorporował kościół parafialny do klasztoru kanoników regularnych w Trzcianie (filia krakowskiego domu św. Marka) w 1535 r. Od tego momentu każdorazowym plebanem w Limanowej mógł być tylko członek konwentu tego klasztoru lub jego domu macierzystego⁶⁰. Potem niestety mamy o kościele limanowskim tylko przygodne wzmianki⁶¹.

W najstarszej księdze wizytacji biskupich z lat 1565–1570 czytamy, że plebanem był Stanisław Faluński, równocześnie dzierżawca parafii w Tymbarku, a wikarym Jan z Dobczyc, zakonnik klasztoru św. Ducha w Krakowie⁶², a w 1596 r. Feliks z Limanowej⁶³. Po kanonikach z Trziciany czy od św. Marka z Krakowa nie ma ani śladu, tak jakby inkorporacja z 1535 r. wygasła lub została uchylona.

⁵⁷ APKr.Dep. 50, s. 178.

⁵⁸ Archiwum Kapituły Krakowskiej, Regestrum contribucionis per unum fertone a marca argenti ad clerum AD 1513, k. 34; J. Kurtyka op.cit., s. 166.

⁵⁹ J. Kurtyka, op.cit., s. 165.

⁶⁰ AMetr.OK 61, k. 930; wzmiankę tę odnalazł B. Kumor, Archidiakonat sądecki (ABMK, t. 8, zob. przyp. 1), s. 304.

⁶¹ Podstawowe dane o uposażeniu zawiera LR, s. 44, 339–340 (wartość dziesięciny snopowej z Limanowej i Lipowego wynosiła 10 grzywien, ale pobierał ją biskup, plebanowi pozostawały dziesięciny z folwarku w Limanowej i sołectwa w Sowlinach oraz meszne z Sowlin, Mordarki, Lipowego, Limanowej, Jabłońca) oraz akta wizytacji z 1596 r. AMetr., AVCap. 5, s. 20 (wzmiankowany jest folwark na górzystych polach, do plebana należało w tym czasie 24 krowy, w tym 15 mlecznych). W 1552 r. wzmiankowany jest pleban Bartłomiej, w 1556 r. mieszkanka Limanowej Anna Trybulanka zapisała 16 groszy na kościół; APKr.Inwent.Tymcz. 230 (Księga sądowa wiejska Limanowej), s. 3, 12; w 1582 r. mamy wpis do księgi miejskiej dotyczący testamentu poprzedniego plebana Stanisława z Opoczna, który cały swój majątek zapisał swojej służącej Katarzynie z dziećmi (w majątku tym były krowy i jałówki), jego troska o dzieci służącej nie może jednak dziwić, skoro w 1583 r. wzmiankowany jest Janusz, syn księdza Stanisława, właściciel domu przy Rynku; APKr.Dep. 94, s. 36–37, 42, 118. Figurujący pod zapiskami z 1582 r. pleban Adam Joannicz był proboszczem dopiero w pierwszej połowie XVII w., na co zwrócił mi uwagę F. Leśniak.

⁶² AMetr.AVCap. 1, s. 146.

⁶³ APKr.Dep. 94, s. 118; AMetr.AVcap.5, s. 20.

W dotychczasowej literaturze dotyczącej Limanowej można przeczytać, że fara limanowska nosiła wezwanie św. Mikołaja⁶⁴. Dysponujemy jednak zapiską o jego konsekracji dokonanej w dniu 10 października 1558 r. przez Andrzeja z Pilzna, sufragana krakowskiego, przy asyście opatów klasztorów cysterskich w Wąchocku i Mogile. Dowiadujemy się z niej, że w ołtarzu złożono relikwie św. Wawrzyńca, a kościół wystawiono na cześć Boga Wszechmogącego, Najświętszej Marii Dziewicy, św. Walentego, św. Mikołaja, św. Zofii oraz 11 Tysięcy św. Dziewic. Patronami zostali św. św. Wawrzyniec i Walenty⁶⁵, ale protokół powizytacyjny z 1596 r. tytułuje kościół w Limanowej wezwaniem św. Walentego⁶⁶. Wymienia w tym kościele 3 ołtarze, lecz szczególną uwagę zwraca mnogość wezwań. Główny był dedykowany św. św. Walentemu, Mikołajowi, Zofii, Wawrzyńcowi, Krzysztofowi i Cecylii i posiadał relikwie św. Wawrzyńca. Ołtarz boczny po prawej stronie miał za patronów św. św. Mikołaja, Krzysztofa i Katarzynę, której relikwie posiadał, zaś boczny po lewej stronie był poświęcony Wniebowzięciu N. Panny Marii, św. św. Zofii, Stanisławowi, Cecylii, Apolonii i Urszuli, relikwie tej ostatniej zostały złożone na ołtarzu. Przy wszystkich trzech ołtarzach występuje dedykacja 11 Tysięcy św. Dziewic, w czym możemy dostrzec wpływ klasztoru św. Ducha w Nowym Sączu, w którego kościele znalazły się w początkach XV w. relikwie towarzyszek św. Urszuli⁶⁷.

Fara limanowska należała zatem w XVI w. do kościołów o dużym znaczeniu religijnym, posiadała relikwie trzech świętych i trzy ołtarze dedykowane – łącznie – kilkunastu patronom. To nagromadzenie wielu wezwań wskazuje na starą metrykę świątyni, tymczasem została ona konsekrowana dopiero w 1558 r. Wiemy jednak, że funkcjonowanie parafii limanowskiej poświadczono w sposób nie budzący wątpliwości już w 1513 r. lub nawet w 1510, jeżeli przyjmiemy, że pierwotny kościół znajdował się w Starej Wsi. W początkach XVI w. musiał zatem istnieć w Limanowej lub Starej Wsi inny wcześniej konsekrowany kościół. Konsekracja z 1558 r. dotyczy niewątpliwie kościoła przy rynku limanowskim, drewnianego i zbudowanego „in modum crucis”, jak wzmiankuje protokół powizytacyjny 1618 r.⁶⁸ Wzmianki z 1510 i 1513 r. wiążemy z zaginionym później kościołem parafialnym mieszczącym się w Starej Wsi, inkorporowanym do klasztoru w Trzcianie w 1535 r., ale prawdopodobnie potem zniszczonym, co tłumaczyłoby wygaśnięcie inkorporacji. Konsekrowany w 1558 r. nowy kościół limanowski przejął zapewne wezwanie starej świątyni. Jest interesujące, że w cytowanej już zapisce o konsekracji zaznaczono, że patronami zostali św. Wawrzyniec i św. Walenty, ale drugim po św. Walentym patronem ołtarza głównego był św. Mikołaj. W dniu jego święta przypadał także nadany w 1565 r., lecz zapewne istniejący już wcześniej, jeden z jarmarków lima-

⁶⁴ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji*, s. 125; w indeksie do LR, s. 546 prawidłowo podano wezwanie św. Walentego.

⁶⁵ AMetr.AVCap.25, s. 93.

⁶⁶ AMetr.AVCap.5, s. 20.

⁶⁷ Ibidem; zob. J. Rajman, *Szpital i klasztor św. Ducha w Nowym Sączu w późnym średniowieczu*, „Rocznik Sądecki” 1992, t. 20, s. 52.

⁶⁸ AMetr.AVCap.39, s. 130–131.

nowskich. Uważamy zatem za możliwe, że najstarszy kościół w Starej Wsi nosił wezwanie św. Mikołaja, lecz niestety sprawy metryki tej parafii nie posuwa to na przód. Skoro pleban był wzmiankowany w 1510 r., a 3 lata później Limanowa miała już wikarego, to musiała być to parafia stosunkowo ludna. Jej początki możemy odnieść ogólnie do drugiej połowy XV w., bliższe wyjaśnienie przyniosą być może zapiski sądowe dotyczące kościoła w Łososinie (z wzmianki z 1527 r. wynika, że pleban łososiński uważał w Limanowej za filialny wobec swojej parafii).

Zapiska sądowa z 1516 r. informuje, że Jan i Mikołaj Słupscy, dziedzice Limanowej, zabezpieczyli Pawłowi Strońskiemu 100 florenów na 2 karczmach i młynie w Limanowej⁶⁹. Potwierdzenie funkcjonowania dwu karczem w Limanowej przed formalnym powstaniem miasta znajdujemy także w zapiskach z lat 1541–1544 w limanowskiej sądowej księdze wiejskiej. Rejestry poborowego z lat trzydziestych XVI w. nie są zbyt dokładne, wykazują bowiem w Limanowej tylko młyn dziedziczny o jednym kole i karcznę. Dopiero księgi rekognicji z lat 1563–1565 odnotowały w Limanowej wraz z Starą Wsią aż 4 karczmy i szynk gorzalczany, w Sowlinach 3 karczmy, a w Mordarce jedną⁷⁰. Łącznie zatem w zespole osadniczym Limanowej znajdowało się tuż przed lokacją w 1565 r. 8 karczem, z tego aż 7 (starowiejskie i sowlińskie) obsługiwało podróżnych na trasie krakowsko-sądeckim. Ta stosunkowo duża liczba karczem na niewielkim odcinku dowodzi znacznego ruchu na tym trakcie i ważnej roli Limanowej w obsłudze podróżnych. O ożywionym ruchu handlowym na tym trakcie świadczy również zarządzenie z 1551 r., aby kupcy nie omiatali komory celnej w Nowym Sączu, ogłoszone w Limanowej, Łącku i Barcicach⁷¹.

O kluczu majątkowym limanowskim słyszymy po raz pierwszy w 1495 r., gdy Piotr Słupski zostawił go Janowi Wierzbicie z Raciborzan⁷². Jak już wcześniej wspominaliśmy, do Słupskich należały Stara Wieś, Limanowa, Lipowe i Jabłoniec, natomiast do Skarbków ze Zręczyc (a później do Jana Siostrzeńca) Mordarka i Sowliny⁷³. Dopiero Achacy Jordan zdołał skupić w swoim ręku w 1527 r. całość okręgu parafialnego Limanowej obejmujący wymienione wyżej wsie. Dodać tu trzeba, że osadnictwo w Kotlinie Limanowskiej sięgnęło w XVI w. także na wysoko położone tereny, czego dowodem jest istnienie Sarczyna, położonego między górami Salasz (909 m n.p.m.), a Łysą (785 m n.p.m.) wzmiankowanego w 1580 r.⁷⁴

Jordanowie zorganizowali w kluczu limanowskim sąd leński, którego posiedzenia odbywały się w 1541 r. w domu wójta limanowskiego Macieja Jeża. W jego skład wchodził jako ławnicy Jan Horus, Stanisław Siarka, Stanisław Bulanda, Maciej Zabrzzych, Jakub Piszczyk, Maciej Sroka i Maciej Żebrucik. W 1546 r. odnotowano Marcina Żebracza, Jana Wieczorika, Marcina Świątkę, Mikołaja Niasa,

⁶⁹ J. Kurtyka, op.cit., s. 164.

⁷⁰ AGAD, ASK I, nr 93, s. 165; ASK IV, nr 25, s. 22.

⁷¹ J. Kurtyka, op.cit., s. 164.

⁷² Ibidem, s. 164.

⁷³ Zob. w tej pracy s. 26.

⁷⁴ Jan Główska, chłop z Sarczyna, APKr.Dep. 94, s. 30; w 1595 r. Achacy Jordan procesował się z Stanisławem Grąckim o dzierżawę dóbr Limanowa, Mordarka i Sarczyn; APKr. GS 107, s. 72.

Piotra Wianka z Sowlin i szewca Mikołaja z Lipowego. Trzy lata później wchodzili w skład ławy, oprócz znanych nam już Jeża, Świątki, Piszczyka i Horsa, także Wojciech Swytlycz, Jan Chrost, Stanisław Drwal i Andrzej Czabala. Posiedzenia odbywały się bądź w domu wójta w Limanowej albo u Klemensa sołtysa Mordarki. Z 1562 r. mamy wiadomość o zebraniu sądu w dworze limanowskim, czyli w Starej Wsi⁷⁵. Jak każdy sąd leński, tak i ten zajmował się głównie rozstrzyganiem sporów majątkowych między mieszkańcami klucza, zatwierdzał transakcje, których przedmiotem były sołectwa, młyny, karczmy i pola uprawne. Zwracają uwagę liczne zapiski dotyczące sołectwa w Sowlinach, którego wartość oszacowano na 8 i pół grzywny (w Mordarce majątek sołectwa z dwoma łanami oceniono w 1581 r. aż na 30 grzywien), oraz zapiski poświadczające kupowanie przez limanowian pól uprawnych w okolicznych wsiach, zwłaszcza w Mordarce i Starej Wsi⁷⁶.

Pełnienie przez Limanową funkcji ośrodka zarządu dóbr i usytuowanie w niej sądu leńskiego, ważna rola tej osady w obsłudze podróżnych na trakcie krakowsko-sądeckim, dogodne położenie w widłach rzek oraz niewątpliwie oddziaływanie kościoła parafialnego, stanowiły istotne przesłanki dla powstania miasta. Już przed lokacją z 1565 r. niektórzy limanowianie osiadali w Nowym Sączu i osiągnęli tam nawet wysoką pozycję. Przykładem może być Baltazar Ilmanowski, który kupował w 1558 r. wielkie ilości cegieł, a w 1567 r. był burmistrzem sądeckim⁷⁷.

Najwcześniejsze wzmianki o rzemiośle limanowskim pochodzą z pierwszej połowy XVI w. W latach 1541–1544 został poświadczony krawiec Stanisław Chrząszcz, który ponadto dzierżawił w 1552 r. szynk w Limanowej należący do Stanisława Jordana (inny szynk kupił od dziedzica Maciej Gład). Znamy również szewca Macieja (1553), kowala Macieja Nostkę (1556) i szewca Marcina (1564) oraz krawca Marcina (1564)⁷⁸. Wszystkie te wzmianki pochodzą sprzed lokacji w 1565 r. i pozwalają zauważyć, że osada reprezentowała już pewien poziom rozwoju rzemiosł pospolitych, skoro źródła przynoszą pojedyncze wzmianki o krawiectwie, szewstwie i kowalstwie. Najwcześniejszym pełnym zestawieniem liczbowym dotyczącym rzemiosła w Limanowej jest znany dobrze historykom miast małopolskich rejestr poborowego z 1581 r. Na jego podstawie można stwierdzić, że w Limanowej były 43 warsztaty rzemieślnicze, a najliczniejsi byli piekarze w liczbie 11. Było także 8 tkaczy, 8 szewców, 6 rzeźników, 4 garncarzy, 3 krawców i po jednym stolarzu, ślusarzu i kowalu⁷⁹.

⁷⁵ APKr. Inwent. Tymcz. 230, s. 3–5, 18; księgę tę uważa się za zapoczątkowaną w 1552 r. (R. Szczygieł, *Lokacje miast*, s. 231–232; J. Kurtyka, op.cit., s. 166).

⁷⁶ APKr. Inwent. Tymcz. 230, s. 5, 16, 20.

⁷⁷ APKr. Dep. 149, s. 35, 113, 375.

⁷⁸ APKr. Inwent. Tymcz. 230, s. 1, 4, 5, 11, 20, 21, 24, 8.

⁷⁹ *Źródła dziejowe*, t. 14, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym...*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 161; identyfikację zapisek z rejestru poborowego z Limanową przyjmuję za F. Kiriakiem, *Rozwój urbanizacji*, s. 125. J. Kurtyka (op. cit., s. 167) zwraca jednak uwagę na możliwość pomyłki i utożsamienia Limanowej z Jordanowem. Taką samą opinię prezentuje obecnie F. Leśniak.

Limanowska księga miejska prowadzona od 1565 r. pozwala wykaz ten uzupełnić. Okazuje się bowiem, że cytowany rejestr dostarczając bezcennych danych liczbowych, pominął zupełnym milczeniem aż 5 gałęzi rzemiosła. Nie ma w nim żadnych informacji o młynarzach, piwowarach, kuśnierzach, bednarzach i sukiennikach. Zwłaszcza ci ostatni zasługują na szczególną uwagę, bowiem tworzyli oni w drugiej połowie XVI w. osobny cech (w 1597 r. jego członkami byli Jakub Jaroń, Tomasz Żabka, Brzeźny, Palka, Bartosz Świerąński, Andrzej Miłowski, Piotr Zagrodnik i Jakub Socha), wzmiankowany w 1597 r., kiedy przyjmowano Sebastiana Andziela, który odbył praktykę u trzech mistrzów⁸⁰. Cech ten pozostawał w związkach z sukiennikami w Nowym Sączu, bowiem kiedy w 1598 r. tamtejszy cech kwestionował umiejętności Tomasza Żabki z Limanowej, cech limanowski ręczył za niego, że ukończył on wymaganą praktykę⁸¹. Sukiennicy limanowscy posiadali własne bractwo w kościele parafialnym, podobnie jak szewcy. Oba poświadczone są w 1618 r.⁸² Produkty sukiennictwa limanowskiego były sprzedawane m.in. na jarmarku w Lipnicy⁸³.

Wspomniany rejestr poborowego z 1581 r. odnotował tylko tkaczy i to w liczbie ośmiu, stąd pojawił się w literaturze pogląd, że Limanowa była w drugiej połowie XVI w. poważnym ośrodkiem płóciennictwa, nie wymieniono jej natomiast wśród ośrodków sukiennictwa, na co w świetle naszych ustaleń w pełni zasługuje, ponieważ w XVI w. doskonale rozróżniano sukienników od tkaczy⁸⁴.

Browar jest wzmiankowany w Limanowej w 1612 r., a bliższe informacje na temat piwowarów pochodzą dopiero z XVII w. W 1630 r. Grzegorz Jeżowicz i Maciej Stochel, mieszczenie limanowscy, zeznali, że biorą z browaru dworskiego nie więcej niż 200 achtełi piwa, a przy okazji dowiadujemy się, że z powodu awarii kotła browar nie pracował od Wielkanocy do św. Jana⁸⁵. W 1650 r. miasto zapłaciło 90 zł czopowego, a w cztery lata później stwierdzono, że w Limanowej warzy się tylko piwo, zaś gorzałkę szynkuje dworską. Także w zeznaniu rajców z 1650 r. czytamy, że „gorzałek nie sprzedają według laudum sejmiku proszowskiego”⁸⁶.

⁸⁰ APKr.Dep. 94, s. 85.

⁸¹ Ibidem, s. 89.

⁸² AMetr.AVCap. 39, s. 129.

⁸³ APKr.Dep. 94, s. 114.

⁸⁴ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 431 (Limanowa jako ośrodek płóciennictwa); zob. J. Wyrozumski, *Tkactwo małopolskie w późnym średniowieczu*, Warszawa-Kraków 1972, s. 8 n, 41 i nast., autor odrębnie traktuje tkaczy i sukienników.

⁸⁵ APKr.GS 118, s. 369–371. Na właściwą datę pierwszej wzmianki o browarze zwrócił mi uwagę F. Leśniak.

⁸⁶ APKr. GS 125, s. 260, 190; GS 126 s. 1506.

Tablica I
Razmiędziny w Limanowej w drugiej połowie XVI i początkach XVII wieku

Nazwa huty w By	Młynarze	Piekarze	Powoznicy	Kuchnicy	Sukiennicy	Tłocz	Krawcy	Kuchnie	Saracy	Komble	Stumacze	Stolarze	Holubarze	Garniarze	Łączna liczba
1516 młyn 1606 Jan Włodzisław 1612 Schu- stian	1581 NN 1607 NN jednemu	1570 Janowa 1607 Szymon 1618 Bartosz	1581 NN siedzi 1593 Grygud 1594 Maciej 1621 Piotr	1573-7 Wojciech 1574 Mays 1581 Jan Rozbowski z Wielopola 1592 Janeczka 1593 Wojciech Goralla 1594 Tomasz 1597 Janusz 1598 Tomasz 1602 Szymon 1604 Maciej Zimnacki 1605 Maciej Zabka 1609 Piotr 1610 Jędrzej Młowski	1581 NN osienu 1587 Grybowka 1601 Marcin Metel	1570 Stanisław 1572 Marcin 1574-82 Paweł Czapka 1581 NN trzech 1599 Janusz	1573 Grzegorz 1606 Jakub	1576 Mikołaj 1581 NN osienu 1592 Marcin Przedziatki 1592-1605 Ję- drzej 1602 Urban 1606 czech	1570 Stanisław 1572 Wojciech 1576 Marcin 1578 Jan Zimacki 1581 NN 1582 Andrzej 1605 Jędrzej 1606 czech	1573 Stanisław 1581 NN	1581 NN	1594 Bartosz 1610 Grygud	1581 NN czterech	4	57-58
Łącznie	1	11	1	6	8	8	3	1	1	3-4	1	1	1	4	57-58

Zródło: Rejestr poborowego z 1581 r. (Zwrot do zapisów t. 14, s. 166); APKr. Dep. 94, s. 6, 7, 11, 12, 51, 14, 15, 16-17, 49, 64, 70, 75, 79, 77, 85, 89, 91, 102, 104, 105, 108, 109, 114, 115, 118, 119, 230, s. 62; ZCz. 8, s. 278

Program rozwoju Limanowej zawarty w przywileju lokacyjnym z 12 kwietnia 1565 r. jest nakreślony bardzo ogólnikowo. Król Zygmunt August zezwolił Stanisławowi Jordanowi z Zakliczyna na lokowanie miasta w obrębie jego wsi Wilmanowa, której mieszkańcy otrzymali immunitet sądowy i będą od tego czasu odpowiadać tylko przed wójtem⁸⁷. Już samo stwierdzenie o nadaniu immunitetu klóci się z wyprawą wcześniejszych źródeł, które poświadczają istnienie w Limanowej sądu leńskiego przynajmniej od 1541 r. Przywilej lokacyjny zawiera zupełnie nową informację o zezwoleniu na odbywanie jarmarków w dniach św. Marii Magdaleny (22 lipca) i św. Mikołaja (6 grudnia) oraz na targ tygodniowy w soboty. Nie można jednak wykluczyć, że mogły to być stare urządzenia handlowe, bowiem jest uderzające, że nie przewidywano jeszcze w 1565 r. jarmarku w dniu patrona parafii, tj. św. Walentego lub św. Wawrzyńca. Jak wiadomo, kościół miejski został konsekrowany dopiero w 1558 r., toteż wezwania św. Mikołaja i św. Marii Magdaleny mogły dotyczyć pierwszej świątyni w Starej Wsi. O handlu limanowskim nie mamy wielu wiadomości z XVI w. Przytoczymy tutaj wzmianki o kupcu Michale (1573) i kramarzu Jędrzeju (1606)⁸⁸.

Nie budzi wreszcie zaufania do omawianego przywileju lokacyjnego wyszczególniony w nim wymiar wolnizny. Król uwolnił Limanową od opłat aż na 30 lat, a taki wymiar wolnizny jest charakterystyczny dla lokacji na surowym korzeniu, co w naszym przypadku na pewno nie miało miejsca. Raczej wpływom ustosunkowanych na dworze królewskim Jordanów należy przypisać tak znaczną ulgę fiskalną dla Limanowej, nie zaś słabemu zaawansowaniu w rozwoju gospodarczym tej osady.

Zwabieni możliwością nieplacenia przez 30 lat podatków, zaczęli napływać do Limanowej już w 1565 r. osadnicy z innych ośrodków, przede wszystkim z okolicznych wsi, ci bowiem stanowią w pierwszych latach po lokacji od 45% do 80% przyjętych do prawa miejskiego (tabela 2). Zwracają uwagę przybysze z odległych miast, takich jak Siewierz, Wolbrom i Sędziszów. Osiedlała się w Limanowej również szlachta, jak Mikołaj Rupniowski z Rupniowa, który sprzedał w 1580 r. swój dom przy Rynku za 50 zł innemu szlachcicowi Baltazarowi Feledago (lub Feldrimo), a także niejaki Radwański, właściciel domu w sąsiedztwie wójta Grygla Chraśta (1587), czy Jan Bołęcki z żoną Anną mieszkający przy drodze z Nowego Sącza⁸⁹.

Lokacja z 1565 r. była w dziejach szesnastowiecznej Limanowej w zasadzie formalnością, dotychczasowe wywody upoważniają nas do wyrażenia poglądu, że osada ta miała charakter miejski najpóźniej około połowy XVI w. W dobie lokacji miasto było już zabudowane wokół Rynku o wymiarach 100,8 m (bok przy kościele i przeciwnie) na 115,2 m⁹⁰.

⁸⁷ Tekst wydał A. Wojs, *Początki Limanowej*, s. 100–102.

⁸⁸ APKr.Dep. 94, s. 8, 111.

⁸⁹ APKr.Dep. 94, s. 20, 57, 61.

⁹⁰ APKr. Kataster Nowy Sącz, nr 236.

Tabela 2

Przyjęci do prawa miejskiego Limanowej w latach 1565–1605

1565	1576–1585	1605
Jan Wierzbęta	Wojciech Jaroszyk z Olchowej	Maciej Żabka z Starej Wsi
Ambroży z Tymbarku	Jędrzej Palka z Mordarki	Maciej Chobański z Drużkowa
Stanisław Chrast z Sowlin	Zofia szwaczka z Siekierczyny	Marcin Greglik z Miasteczka
Marcin krawiec z Pisarzowej	Anna dziewczka z Mordarki	Jędrzej Rubinkowski z Wolbromia
Grzegorz z Jabłońca	Tomasz Rak z Grybowa	Bartosz Szostek z Siekierczyny
Stanisław Klosarz z Tymbarku		Piotr Garothiczka z Czchowa
Wojciech z Sowlin		Jan Paczolt z Tymbarku
Szymon Wykręt z Sędziszowa		Tomasz Molski
Marcin z Siewierza		Wojciech Stych
Stanisław Dwichnik z Kisielówki		Józef Mytko
Maciej Głoth z Limanowej		Błażej Mrozek
		Marcin Głód
		Stanisław Radwański
		Jan Matras
		Maciej Mytko
		Szymon Pelka
		Jan Sworc z Grybowa
		Piotr Głowaczka
		Tomasz Chroślik z Limanowej
		Jakub Choderowski balwierz
		Stanisław Drozdak
		Jędrzej Suchy
		Jakub Gutenus notariusz

Źródło: APKr.Dep. 94, s. 1–1v, 15, 17, 51, 59, 56, 111

Najwcześniejsze wzmianki o domach przy rynku pochodzą z lat 1574–1576, kiedy odnotowano, że dziedzic Stanisław Jordan sprzedał położone tam domostwo, na rogu, z jednej strony koło kościoła, z drugiej zaś obok domu krawca Jana Zmiackiego. Z tyłu przylegał do tego domu ogród na tzw. Pelczyńskim oraz ogród koło nawsia i przykopy młyńskiej biegnącej do pagórków. Nie zabudowane tereny na tzw. nawsiu należały do Jordanów, wspomnianego domu Jordanów dotyczy zapewne także zapiska o domu narożnym koło Wojciecha szewca z ogrodami w tyle ciągnącymi się od rzeki limanowskiej po przykopę, którą woda idzie na młyn oraz za polami za rzeką, tak jak się idzie pod Lipowe. Musimy zwrócić uwagę na bardzo wysoką cenę tego domu, bo aż 50 grzywien, co może nawet sugerować, że był to dom murowany⁹¹.

W 1577 r. odnotowano domy sukienników Wojciecha i Janeczka przy Rynku (także w 1592 r.) oraz Baltazara Trębacza i Pawła Czapika, ten ostatni znajdował się między kościołem a domem Józefa Mitki i kosztował również sporo, bo 20 grzywien. Z 1580 r. pochodzi wzmianka o domu Anny Jordanówny o wartości 16 grzywien, trzy lata później należał on już do Janusza, syna proboszcza limanowskiego Stanisława z Opoczna. Obok niego znajdowały się dom Fukasza Marcina z ogrodem oraz domy Grygła Chrosta i Jakuba Doraza. Pomiedzy domami Chrosta i Doraza stał wspomniany już przez nas dom szlachcica Mikołaja Rupniowskiego o wartości 50 zł. Dom Chrosta posiadający dwuspadowy dach odnotowano także w 1586 r. jako położony między domami Radwańskiego i Urbana, na tyłach znajdowały się ogrody. Inne znane nam domy przy Rynku to dom Mikołaja rzeźnika (1594), domy szewców Marcina Przedziałka i Jędrzeja (1592) oraz sukiennika Macieja Żabki i szewca Jędrzeja (oba wzmiankowane w 1605)⁹². Z 1641 r. pochodzi wzmianka o „domu ratusznym”⁹³, co oznacza zapewne, że Limanowa nie posiadała oddzielnego ratusza, a posiedzenia rady miejskiej odbywały się w jednym z domów przy Rynku. Na podstawie zapisek w księdze miejskiej można ustalić dla drugiej połowy XVI w. około 20 właścicieli domów przy Rynku, który był wówczas już chyba w całości zabudowany, a wysoka cena niektórych domów (50, 20, 16 grzywien i 50 zł) wskazuje, że mogły przy nim stać nawet domy murowane.

Pod koniec XVI w. pojawiła się w księdze miejskiej nazwa ulica Szpitalska. Jej geneza sięga roku 1574, kiedy Anna z Kocmyrzowa, żona Stanisława Jordana z Zakliczyna i Limanowej przeznaczyła swój dom wraz z 10 krowami na potrzeby szpitala – przytulku dla biedaków. Jako osoby trzymające krowy w dzierżawie zostali wymienieni mieszczanie limanowscy: Jakub, Szymon Mol, Mateusz Hadyk, Marcin Mazidło, Wojciech Suczka, Tomasz Łaskaboża, Wawrzyniec Skarbek, Marcin Ślaka, Piotr Komórka, Adam Piechna, Urban Czelustka, Wojciech Piszczka,

⁹¹ APKr.Dep. 94, s. 12, 15.

⁹² Ibidem, s. 15, 17, 26, 25, 37–38, 57, 75, 42, 69–70 i nast.; w sprawie cen domów zob. J. Rajman, *O cenach nieruchomości w średniowiecznym Krakowie*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury 1990, t. 24, s. 7 i nast.

⁹³ APKr. Inwent. Tymcz. 230, s. 48.

Jan Jeż, Andrzej Szostka, Walenty Skalka, Jan Matras, kowal Stanisław i Józef Mytek. Od tych krów placili oni czynsze. Egzekutorami fundacji Anny Jordanowej zostali pleban oraz wójt i urząd miejski w Limanowej. W 1641 r. było w przytulku 10 biedaków, utrzymujących się z czynszu od zapisanych im przez fundatorów krów⁹⁴.

Przy ulicy Szpitalskiej odnotowano następujące domy: krawca Pawła Czopka, między domami Wojciecha Brycla i Wojciecha Gacha, z ogrodem z tyłu idącym do rzeki Starowiejskiej (1582), Grygla rzeźnika (1593), bednarza Bartosza z żoną Zofią (1594), Magdaleny Jordanowej подарowany Adamowi Rymanowi (1593), Marcina Chrapka stojący między domami Macieja Mytki i Stanisława Drozdzała, sprzedany Marcinowi Metelowi za 12 grzywien (1601), sukiennika Szczęsnego Pelki, sprzedany Kubie Zagórskiemu (1602), oraz Agnieszki Drozdzał i Sebastiana Chandzła, na tyłach znajdował się ogród Zagrodnikowski⁹⁵. Dla lokalizacji tej ulicy szczególnie cenna jest tych domów wzmianka o leżącym na jej tyłach ogrodzie dochodzącym do rzeki Starowiejskiej, to bowiem oznacza, że ulica ta biegła równolegle do rzeki. W 1607 r. odnotowano, że drewniany dom szpitalny, a za nim ogród, znajduje się „w ulicy Krakowskiej”, dodamy jeszcze, że w 1617 r. mieszczanin Jędrzej Milowski sprzedał dwie niwy obok domu przy ulicy Krakowskiej, między Wojciechem Stychem a Maciejem Mytko. Mytkę spotkaliśmy wcześniej przy ulicy Szpitalskiej, to zaś oraz sytuowanie szpitala bądź przy ulicy Szpitalskiej, bądź przy Krakowskiej pozwala nam stwierdzić, że chodzi tu o tę samą ulicę, wybiegającą z północno-zachodniego narożnika Rynku (przy kościele) i prowadzącą w kierunku Sowlin⁹⁶.

Inną ulicą biegnącą równolegle do rzeki Starowiejskiej była droga odnotowana w 1598 r. jako ulica Ku Dworowi, przy której stały domy Pawła Czopka, Walentego Rabki i niejakiego Serafinka wraz z przylegającymi do nich ogrodami. Dom Czopka narożny, tak jak się idzie do dworu starowiejskiego, o wartości 12 grzywien, wzmiankowany jest już w 1582 r. W 1616 r. odnotowano dom narożny Jadwigi Głodowej między ulicą do dworu starowiejskiego a domem Bartosza Chrasta. Bardzo interesująca jest zapiska z ksiąg grodzkich sądeckich z 1600 r. o napadzie mieszczan na dzierżawcę Limanowej Hieronima Rozembarskiego na ulicy biegnącej od łaźni ku dworowi⁹⁷, co pozwala sytuować łaźnię właśnie przy ulicy Ku Dworowi. Dodamy jeszcze, że stały przy niej w początkach XVII w. domy Pawła sukiennika, Jakuba Sochy i piwowara Szymona.

W 1582 r. dom narożny w Rynku przy ulicy idącej w kierunku wsi Mordarka należał do szlachcica Stanisława Radwańskiego, prawdopodobnie naprzeciwko stał dom Mikołaja Czwórki, o wartości 20 grzywien, o którym napisano, że znajduje się w Rynku przy drodze do Mordarki. Mamy jeszcze zapiskę z 1618 r. o domach

⁹⁴ APKr.Dep. 94, s. 18–19; AMetr.AV Cap. 25, s. 100; szersze tło daje B. Kumor, *Szpitalnictwo w Sądecczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Sądecki” 1969, t. 10, s. 221–264.

⁹⁵ APKr.Dep. 94, s. 58, 70, 77, 51, 104–105, 138.

⁹⁶ Ibidem, s. 124 oraz AMetr.AV Cap. 25, s. 100.

⁹⁷ APKr.Dep. 94, s. 88, 115, 111, 123; GS 108, s. 1031–1033.

Piotra Styczyka, Walentego Pierzchały i Piotra Chyprysza z ogrodami między drogą a rzeką Mordarską⁹⁸. Odnotujemy także poświadczony w 1580 r. dom Bartosza Sroki w Rynku obok drogi na Jabloniec oraz wzmiankowaną w 1616 r. ścieżkę w kierunku Lipowego⁹⁹.

Przytoczone przez nas zapiski pozwalają stwierdzić, że zabudowa przy Rynku obejmowała pod koniec XVI w. nie mniej niż 20 domów, przy czym liczba ta jest na pewno zaniżona, ponieważ liczne zapiski o transakcjach nie zawierają żadnych lokalizacji. Z północno-zachodniego narożnika Rynku wybiegała ulica zwana Szpitalską lub Krakowską, przy której udało się nam zlokalizować szpital dla biedaków oraz około 15 domów mieszczańskich. Z narożnika południowo-zachodniego brała początek krótka ulica Ku Dworowi, przy której znajdowała się łaźnia i 7 zidentyfikowanych domów mieszczańskich. W kierunku wschodnim biegła z Rynku ulica Mordarska, ale znamy przy niej tylko kilka domów. Niewiele wiadomo o zabudowie przy drodze sądeckiej, której najbliższy Rynekowi odcinek odnotowano jako drogę na Jabloniec. Obliczanie liczby domów na podstawie zapisek o transakcjach nie może dać ścisłego wyniku, gdyż przy większości z nich nie podawano lokalizacji. Limanowa w drugiej połowie XVI w. była jednak miastem o stosunkowo dobrze rozwiniętej zabudowie. Zagospodarowywanie miasta nie było jeszcze ukończone, wiadomo bowiem, że pleban utyskiwał przed wizytatorami, że ma małe dochody z swojego ogrodu, którego wielką część dziedzic obrócił pod zabudowę mieszczańską.

W 1596 r. wzmiankowany jest dom rektora szkoły stojący przy kościele parafialnym, a należy podkreślić, że również na planie katastralnym z 1845 r. budynek szkoły znajdował się przy Rynku niemal przed kościołem¹⁰⁰. Przy kościele usytuowano również cmentarz (na planie katastralnym zaznaczony w innym miejscu, tam gdzie obecny cmentarz limanowski), kostnicę i klerykaturę oraz oczywiście okazały dom plebana z oddzielną sypialnią¹⁰¹.

Limanowa posiadała u schyłku XVI w. przedmieście, o którego zabudowie nie posiadamy niestety bliższych szczegółów, poza wzmianką, że znajduje się tam zagroda należąca do rektora szkoły (1607) oraz informacją, że całe przedmieście płaci dziesięcinę kościołowi parafialnemu. W 1639 r. wzmiankowany jest Stanisław Twaróg z przedmieścia, z planu katastralnego można wnosić, że owo przedmieście znajdowało się za mostem na Mordarce, przy którym kończyła się zabudowa ulicy Krakowskiej¹⁰².

⁹⁸ Ibidem, s. 28, 118, 128.

⁹⁹ Ibidem, s. 97 oraz Inwent. Tymcz. 230, s. 61.

¹⁰⁰ AMetr. AVCap. 5, s. 20; APKr. Kataster Nowy Sącz, nr 236; zob. A. Wojs, *Z dziejów limanowskiej szkoły parafialnej*, *Małopolskie Studia Historyczne* 1959, 2, z. 2–3, s. 107–113; szerzej B. Kumor, *Szkolnictwo w Sądecczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, „*Rocznik Sądecki*” 1962, t. 8, s. 335–368 oraz J. Kowalik, *Szkolnictwo parafialne w archidiaconacie sądeckim od XV do XVIII wieku*, Lublin 1983.

¹⁰¹ AMetr. AVCap. 25, s. 98–99.

¹⁰² Ibidem; AVCap. 43, s. 364v; APKr. Inwent. Tymcz. 230, s. 43.

Na terenach między zabudową mieszczańską a rzekami Starowiejską i Mordarką rozciągały się należące do mieszkańców ogrody i pola, o których liczne informacje podaje księga miejska. Tu wspomnimy tylko o ogrodzie tkaczki przy potoku Starowiejskim oraz o znajdującym się w pobliżu pastwniku i sadzie owocowym należącym do mieszczan¹⁰³. Mimo dobrze rozwiniętego rzemiosła uprawa pól stanowiła zatem podstawę utrzymania niejednej rodziny mieszczańskiej.

W drugiej połowie XVI w. Limanowa posiadała takie obiekty, jak szpital-przytułek, szkoła parafialna, łaźnia i dom rady miejskiej. Zwrócimy także uwagę na odnotowanego w 1573 r. ławnika Jana rumistrza, jego obecność w Limanowej sugeruje, że myślano nawet o zainstalowaniu urzędów do rozprowadzania wody do najbogatszych domów mieszczańskich¹⁰⁴. Wielkość zabudowy możemy oszacować na ponad 50 domów, lecz pierwsze dane o liczbie ludności pochodzą dopiero z 1674 r., czyli czasów po potopie szwedzkim i wojnie węgierskiej, które spowodowały niewątpliwie znaczny spadek liczby ludności¹⁰⁵.

Wójtostwo dziedziczne nie występuje w dostępnym nam materiale źródłowym, zapewne ulegało skupowi jeszcze w XV w., bowiem poświadczeni począwszy od 1541 r. wójtowie sądu leńskiego oraz znani z drugiej połowy XVI w. wójtowie Limanowej spełniali tylko funkcje sądowe. Ów sąd leński nie zaprzestał działalności po powstaniu miasta i funkcjonował odrębnie od władz miejskich.

W pierwszych latach po lokacji Limanowa posiadała zarówno burmistrza i trzyosobową radę, jak i wójta z 7 ławnikami. Burmistrzem był w 1570 r. Ambroży Mrozek (vel Mroźny), a rajcami Stanisław Chrost, Grzegorz Czytk i krawiec Stanisław. W 1574 r. odnotowano jako burmistrza dawnego rajcę Stanisława Chrosta, a rajcami byli przy nim Wojciech Chrost, Marcin Anzel i poprzedni burmistrz Mrozek. Pierwszym znanym nam wójtem Limanowej był Jan Wierzbica (1570–1572), potem kolejno Wojciech Jarosz (1573), Mateusz Kośnicki (1574–1581, z przerwą w 1576), Grzegorz Chrost (1576 i 1587), Mikołaj Jeż (1592) i Krzysztof Warsowski (1602). Ławę tworzyli w 1570 r. Wojciech Święc, ślusarz Stanisław, Szymon Wykręt i Stanisław Płoźnik, a w 1573 r. oprócz Święca i ślusarza Stanisława także znany nam już Mrozek, Jan Głodzik, Jan Zagrodnik, Jakub Doraz i Jan rumistrz¹⁰⁶. Funkcjonowanie i zakres spraw rozstrzyganych przez władze miejskie Limanowej nie odznaczały się niczym wyjątkowym. Podkreślić natomiast należy, że nader często uczestniczył w posiedzeniach urzędu wójtowskiego dziedzic miasta¹⁰⁷. Przy jego udziale wydano zarządzenie w sprawie kar za noszenie uzbrojenia podczas wizyt w karczmie (1602), nakazano, aby mieszczenie stawiali ploty i naprawiali drogę oraz wyznaczano kary dla tych, którzy pijani zjawiają się w urzędzie lub będą czynić

¹⁰³ APKr.Dep. 94 passim.

¹⁰⁴ APKr.Dep. 94, s. 8.

¹⁰⁵ AGAD, ASK I, nr 68, s. 679, 959: W Limanowej odnotowano 115 mieszkańców, w Starej Wsi 24 chałupy, w Mordarce 29, Sowlinach 37 i na Jabłońcu 6 chałup.

¹⁰⁶ APKr.Dep. 94, s. 3–8, 15, 17, 24, 32, 57, 96–99.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 5, 17, 92, 123, 138.

„apelacje postne”. Kary groziły również tym, którzy będą używać wyrazów uznawanych za obelżywe.

Powstanie miasta Limanowej w połowie XVI w. jest jednym z nielicznych przykładów pozytywnie zakończonych procesów urbanizacyjnych w Beskidzie Wyspowym. Mimo późnej metryki źródeł pisanych Limanowa zdystansowała w XVI w. wszystkie okalające ją stare osady, w tym również królewskie miasto Tymbark, będąc najprężniejszym na tym terenie ośrodkiem rzemiosła (zwłaszcza sukienniczego). Korzystne warunki rozwoju zawdzięczała nie tylko dogodnemu położeniu przy drodze do Nowego Sącza, ale i roztropnej polityce rodziny Jordanów, którzy byli fundatorami bogatej w relikwie fary miejskiej i przytulku dla biedaków, a także uzyskali dla swojego miasta długoletnie zwolnienie od płacenia podatków. Zasiedlona wyłącznie przez ludność polską Limanowa stała się szybko miastem, do którego ściągali osadnicy z okolicznych wsi i nieliczni mieszcianie z Małopolski.